

DİVAN ŞİİRİNDE HECENİN GÖLGESİ

Mehmet PEKTAŞ

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra Arap ve Farslarla yoğun bir etkileşime girdiler. Bu etkileşimin sonucunda Arapça ve Farsçayı yakından tanıyarak bilhassa Fars edebiyatını model almak suretiyle kendi edebî birikimlerini oluşturdular. Zaman içerisinde bir yönüyle millileşerek yerli bir kimlik kazanan bu edebiyat, kendine has yapısıyla ilk ürünlerini 13. yüzyılda verip asırlar boyunca devam etti. 19. yüzyılda yeni bir kültür ve medeniyet dairesine girildikten sonra yerini Batı etkisinde gelişen başka bir edebiyata bıraktı. Orhan Okay edebiyat tarihindeki bu gelişmeyi şu satırlarla ifade eder: *"Tanzimatla batıya açılan ve yenileşen edebiyatımızın temel hedeflerinden biri de, divan şiirinde ortaya çıkan bu büyük boşluktan faydalanarak kapıyı bir daha açılmamak üzere kapatmaktır. Bunun için ilk büyük darbeyi, çeşitli vesilelerle Namık Kemâl vurur. Sonuncusunu da Cumhuriyet devrinin bir divan şiiri otoritesi: Abdülbâki Gölpınarlı. Namık Kemal'in 1866 da başladığına, Gölpınarlı'nın "Divan Edebiyatı Beyanındadır" kitabı da 1945'te çıktığına göre, demek seksen yıl, bu kadim sanatın cenazesinin kaldırılmasına kâfi gelmiştir."* (Okay, 1998: 83).

Cumhuriyet dönemi ile birlikte, eski ve eskiyi hatırlatan her şeye sırt çevrilerek devrimlerin yerleşmesine öncelik verildi. Kültür politikaları, alfabe değişikliği, dilde tasfiyecilik faaliyetleri gibi etkenlerle eski kültür ve edebiyatla olan bağlar iyiden iyiye koparıldı. Günümüzde halkın eski edebiyata dair malumatı onun saray çevresinde sanat için sanat yapan bir zümre tarafından Arapça, Farsça, Türkçe karşımı bir dille oluşturulduğu, aşkı kadını, şarabı konu edindiği, gayri millî, klişe, soyut ve anlaşılmaz bir edebiyat olduğu gibi ön yargılara dayanan yanlış ve eksik bilgilerden ibaret hale gelmiştir. Oysa divan edebiyatına biraz daha yakından bakıldığında durumun pek de böyle olmadığı görülür. Divan edebiyatını oluşturan, şekillendiren ve geliştiren ruhun millî bir cephesinin de bulunduğu anlaşılır.

Türklerin İslam medeniyeti içerisinde bir edebiyat vücuda getirmelerinde Farsların etkisi büyüktür. Farsların, Sâsânîler (226-650) döneminden itibaren Gök Türkler, Hazarlar ve Eftalitler gibi çeşitli Türk devletleri ile çok sıkı münasebetleri vardı. Öbür yandan Horasan ve Mâverâünnehir, diğer bir isimlendirmeye Türkistan, her iki edebiyatın oluşma ve gelişme dönemlerinin yaşandığı bölgedir (Karaismailoğlu, 2011: 20-21). Sâsânîlerin yıkılmasından sonra İran'ın İslâm devleti dairesine girmesi ve daha sonra İslamiyet'in yavaş yavaş Türkler arasında da yayılıp yerleşmeye başlamasıyla Türk-Fars münasebetleri daha da kuvvetlendi (Kartal, 2008: 27) ve farklı bir boyut kazandı. Türklerin, İranlılar ile kurdukları edebî münasebeti Fuat Köprülü şöyle anlatır: *"Türkler, İslâm olduktan sonra Horasan ve Mâverâünnehir'de yeni İran edebiyatının parlak inkişâfi ile karşılaştılar. Buralardaki İslâm şehir ve kasabalarında çok defa Müslüman İranlılar ile beraber yaşayan yahut onlarla sıkı münâsebetlerde bulunan Türklerin yüksek ve münevver sınıfı, ilim lisânı olarak Arapçayı, edebiyat dili olarak da Farsçayı öğrendiler. Daha Sâsânîler ve Gaznevîler zamanından başlayarak, İslâm ilimlerinde ve Arap filolojisinde büyük yer kazanmış Türk âlim ve şâirlerine rastlandığı gibi, İran şiirinin X-XI. Asırlardaki üstadları arasında da yine Türklerle tesâdüf olunmaktadır. İşte bu suretle, Müslüman İranlılar nasıl Arap şiir nazariyelerini ve Arap arûzunu alarak, Sâsânî devri şiirinden tamamıyla farklı esaslara dayanan yeni bir edebiyat vücûda getirdilerse, Türkler de, iki üç asırlık bir fark ile aynı şeyi yaptılar. Acem arûzunu alarak, İran örneklerini taklit suretiyle, yeni bir Türk şiiri yarattılar; tıpkı Acemlerde olduğu gibi, Türkler'de de bu işi yapanlar, Arap ve Fars edebiyatlarını çok iyi bilen ve bu iki dil ile ve bilhassa ikincisi ile çok kolayca şiirler yazabilen, kudretli adamlardır."* (Köprülü, 2004: 300).

Türklerin, Farslarla kurdukları edebî münasebette hece veznine yatkın olan millî zevkin etkileri görülür. İlk İslamî eserlerde özellikle aruzun "fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül" kalıbı (Şehnâme vezni) tercih edilir. Estetik alt yapısı İslamiyet öncesi edebî tecrübe ile şekillenmiş olan şairler, eserlerini yazarken millî kimliklerinden uzaklaşmamışlar ve 11'li hece vezninin ses yapısını çağrıştıran bir kalıp tercih etmişlerdir. Tanpınar, aruzun Türkçeye tatbikinin Türk edebiyatının belki de en mühim vakıası olabileceğini söyleyerek şöyle der: *"İslâmlaşma devri şairlerinin hecenin dörtlüklerine benzeterek kullandıkları "Fâilâtün" gibi vezinler ve yine bugün kullandığımız (6+5) in bir başka şekli olan (3+3+3+2) nin muadili "Şehnâme" vezni ile yapılan tecrübeler (Kutadgu Bilig) şiir dilimizin, etrafında döneceği ve teşekkül edeceği mihverin başlangıcıdır. Dilin bünyesine bu kadar yabancı bir âletin ona bu tarzda hâkim oluşu, yavaş yavaş millî zevki benimsemesi veya kendi etrafında zamanla kökleşerek ve tesir dairesini zamanla genişletecek bir zümre zevki ve dili yaratması şiir tarihinin çok dikkate değer bir vâkiasıdır."* (Tanpınar, 2003: 2). Buna göre, Yusuf Has Hacib tarafından yazılan Kutadgu Bilig (1069) isimli eserin, mesnevî nazım şekliyle, aruzla yazılması ve eserde hece ölçüsüyle yazılmış 173 tane de dörtlük bulunması tesadüf değildir. Bunun yanında Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügâti't-Türk (1073) isimli ansiklopedik sözlüğünde hece ve aruz vezniyle yazılmış şiir örnekleri yan yana yer alırken dönemin bir diğer önemli eseri Edip Ahmet Yüknêkî'nin Atebetü'l-Hakayık'ı aruz vezniyle fakat dörtlüklerle yazılmıştır. XII. yüzyılda Yunus Emre, şiirlerini arı duru Türkçe ile yazarken vezin olarak aruz ve heceyi birlikte kullanmıştır. Yunus Emre'nin hem aruzlu, hem de heceli şiirlerinden pek çoğu musammat tarzındadır.

Beyit esasıyla kaleme alınan bu şiirler ikiye bölündüğünde her beyit kıt'a şekline girer (Tatçı, 1997: 93).

İlk dönemlerde aruzla şiir yazma konusunda büyük sıkıntılar yaşayan Türk şairleri, sık sık uzatma ve kısaltmalar yaparak Türkçeyi bu ölçüye uydurmaya çalıştılar. Öyle ki ilk yüzyıllarda söylenmiş şiirlerin aruzla mı yoksa heceyle mi söylendiğini ayırt etmek bile oldukça güçtür (İpekten, 2002: 140-141). Divan şiirinin ilk örneklerinin verildiği XIII. yüzyıl ve XIV. yüzyılda aruz kusurlarına çokça rastlanırken XV. yüzyılda aruz ölçüsünün artık Türk şiirine yerleştiği ve başarılı bir biçimde kullanılmaya başlandığı görülür. XVI. yüzyılda ise aruzun kullanılmasında hiçbir güçlük kalmadı, aruz bu yüzyılda yetişen Fuzûlî, Hayâlî, Bâkî gibi büyük şairler tarafından büyük bir ustalıklarla, hatasız şekilde kullanıldı (İpekten, 2002: 141). Bununla birlikte, divan şairi olarak nitelenen şairlerin zaman zaman hece vezniyle şiirler yazdıkları da görülür. Ahmet Talat Onay, bu durumu önemsemez: “*bazı âlim ve şairlerin arasına millî vezinle de şiir söyledikleri görülmüşse de bunlar, zamanın modasına uymak yahut kalem tecrübesi nev'inden şeyler olduğu için o kadar ehemmiyeti haiz değildir.*” (Onay, 1996: 36). Gölpınarlı ise Şeyhî'den Nedîm'e kadar divan edebiyatından hecenin bulunmadığını söyledikten sonra şöyle der: “*Nedîm'in heceyle yazdığı tek şarkısı da münevver zümredeki halkçılıktan ziyade o asırdaki gezintilerde daima duyulan halk türkülerine özenmeyi ve Nedîm'deki serbestliği gösterir.*” (Gölpınarlı, 1945: 134). Mustafa İsen, Anadolu'da Türk edebiyatının kuruluşundan itibaren heceyle şiirler yazıldığını, pek çok divan şairinin de hiçbir komplekse kapılmadan heceyle şiir yazdıklarını ifade ederek şöyle der: “*Aslında tezkirecilerin ve divân şairlerinin küçümsedikleri halk şiiri örnekleri, şiir olarak değersiz olduklarından önemsenmemiştir, heceyle yazıldıkları için değil.*” (İsen, 1997: 388-389).

Divan şiirinde hece ile şiir yazma eğilimi daha çok Rumelili şairler arasında görülür. Divanında heceyle yazılmış şiiri bulunan ilk şair, İstanbul doğumlu Meâlî'dir (1490-1535). Kendisi Sofya ve Filibe kadılıkları dolayısıyla Rumeli'de bulunmuş olan Meâlî (Çeltik, 2009: 813), semai tarzında bir destan yazmıştır. Destan Şahkulu'nun 1511 yılındaki isyanını anlatır. Vardar Yeniceli şair Usûlî (ö. 1538), hece vezniyle on şiire yer verir. Bunlardan ilk ikisi dîvanın musammatlar bölümünde yer alır ve ilki varsağı başlığını taşır. İkinci şiir dörtlüklerden müteşekkildir. Diğer şiirler musammat gazel tarzındadır. Zaîfî (1494?-1557) divanında altı şiir vardır, Âşık Çelebi (1519-1572) divanına hiciv yollu bir şiir, Fevrî (ö. 1571) divanında bir gazel vardır. III. Murad (ö. 1595) divanına almamakla birlikte heceyle bir şiir yazar ve bu şiir bestelenir. Halvetî şeyhlerinden Bolulu Himmet (1609-1684) divanında heceyle yazılmış şiirlere de yer verir. XVII. Yüzyıl şairi Feyzî, 11'li hece vezniyle 1019 beyitlik Şem' ü Pervâne isimli bir mesnevi yazar. IV. Murad (1612-1640), musâhibi Musa Çelebi'nin ölümü üzerine hece vezniyle bir varsağı yazar. IV. Mehmed'in kadınlarından Afife Sultan (1641-1693) aruzun yanında heceyle de şiirler yazmıştır. Nedîm (ö. 1730) hece vezniyle iki şiir, Necib mahlasıyla şiirler yazan III. Ahmed (1673-1736) heceyle de şiirler yazmıştır. Şeyh Gâlip (1757/58-1799) bir şiir, Vahîd Mahtûmî (ö. 1732) hece ile 32 şiir yazmıştır. İlhâmî mahlasıyla şiirler yazan III. Selîm (1761-1808) heceyle 4 şiir yazmıştır. XIX. yüzyılda heceyle şiir yazmak iyice yaygınlaşmış İzzet Molla (1785-1829), Hızırağazâde Saîd (ö. 1837), Âkif Paşa (1787-1845), Ethem Pertev Paşa (1824-1872), Âdile Sultan (1826-1899) gibi şairler hece vezniyle şiirler yazmıştır. Bu isimlerin yanında Cemâl Kurnaz tarafından hece ile şiir yazan pek çok klasik Türk musikisi bestekârı da tespit edilmiştir: Hâfız Post (öl. 1649), Taşçızâde Recep Çelebi (öl. 1690). Âhenî Mehmet (öl. 1700), Buhûrizâde Mustafa İtrî Efendi (öl. 1711), Burnaz Hasan Çelebi (1670-1729), Mustafa Çavuş, II. Mahmud (1784-1839), Numan Ağa (1750-1834), Şakir Ağa (1779-1840), Nuri, Hamamîzâde İsmail Dede Efendi (1778-1845), Dellalzâde İsmail Efendi (1797-1869), Haşim Bey (1814-1868), Hacı Ârif Bey (1831-1884), Hacı Faik Bey (öl. 1890) (Kurnaz, 2003: 116-151).

Sonuç itibarıyla, aynı toplumun sinesinde çıkmış, farklı geleneklerin ürünü olmaları sebebiyle halk ve divan edebiyatının birbirinden tamamıyla ayrı düşünülmemeyecekleri ortadır. Tarihi süreç içerisinde doğal olarak iki edebî gelenek arasında zaman zaman yakınlaşmalar olmuştur. Divan edebiyatının, halk edebiyatına yakınlaştığı noktalardan birisi de kimi şairlerin hece vezniyle şiirler yazmasıdır. Divan edebiyatının kuruluşundan önceye dayanan bu eğilimde İslamiyet öncesi dönemden beri süregelen millî bir estetik duyuşun da tesiri olmalıdır.

KAYNAKÇA:

- ÇELTİK, Halil, “Rumeli Şairlerinin Klâsik Türk Şiirine Katkıları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, 2009, s. 804-824.
- GÖLPINARLI, Abdülhakî *Divân Edebiyatı Beyanındadır*, Marmara Kitabevi, İstanbul 1945.
- İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergah Yay., İstanbul 2002.
- İSEN, Mustafa, *Ötelerden Bir Ses Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, *Klâsik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yay., Ankara 2001.
- KARTAL, Ahmet, *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, Kriter Yayınevi, İstanbul 2008.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları 1*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- KURNAZ, Cemâl, *Halk ve Divân Şiirin Müsterekleri*, Bizim Büro. Ankara 2003.
- OKAY, Orhan, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- ONAY, Ahmet Talat, *Türk Şiirlerinin Vezni*, Haz. Cemal Kurnaz, Akçağ Yay., Ankara 1996.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2003.
- TATCI, Mustafa, *Yünus Emre Divânı (İnceleme) I*, MEB Yayınları, İstanbul 1997.